

Bence Erika

MŰVÉSZETESZMÉNY ÉS IRODALOMÉRTÉS KAZINCZY FERENC *TÖVISEK ÉS VIRÁGOK* CÍMŰ KÖTETÉBEN*

Art Ideals and Understanding of Literature in the Volume Tövisek és virágok (Thorns and Flowers) by Ferenc Kazinczy

A szaktudomány korszakváltó eseményként jelöli meg Kazinczy Ferenc *Tövisek és virágok* (1811) című kötetének megjelenését mind a szerzői opusban, mind a magyar irodalom alakulástörténetében.

E dolgozat célja azoknak a momentumoknak a feltárása és értelmezése Kazinczy költői és irodalomszervezői/értelmezői tevékenységében, amelyek a meglévő művészeti és irodalmi paradigmák elmozdulásához, az eszmények újraalkotásához és -írásához vezettek.

A *Tövisek és virágok* különösen fontos és érdekes vonása az, miként a lírai én egyfajta objektív értelmezői szerephez helyeződve alkot esztétikai értékcskálát: a kanonizáló tudós tekintély szólal meg a költészet formái révén; egyszerre teremt újat és bont le hivatalos, aktuális kánonokat (pl. Himfy-értelmezés) – s teszi mindezt a líra nyelvén.

Kulcsszavak: paradigmaváltó tett, kollektívum és individuum, áldozat, Grácia-kultusz, Szent Haza, mérték, kánonok

A TÖRÉSVONAL

A *Tövisek és virágok* 1811-es megjelenése irodalmunk első „látványos” paradigmaváltó eseménye. Az epigrammagyűjtemény természetszerűleg nem az első irodalmi mű, amely megkérdőjelezte az aktuális nyelvi és irodalmi ízlést a magyar irodalom jelölt évig terjedő alakulástörténetében; sőt, az adott korszakban sem; ugyanakkor váratlan és addig ritkán, vagy egyáltalán nem tapasztalt jelenség a kortárs befogadói struktúrák reakciójának azonnalisága és erőteljessége, s hogy egy irodalmi mű az eseményeknek ilyen horderejű láncolatát indíthatja el. Nemcsak egy későbbi kor rálátási távlatára teszi felismerhetővé a korszak irodalmában támadt alakulástörténeti törésvonalat – miként történt ez Bessenyei György, Kármán József, illetve majd Katona József esetében is –, hanem a célzott és kifogásolt nyelvi-irodalmi elv és irány képviselői reagálnak azonnal, tehát érzékelik és regisztrálják az addig működő és ezáltal írói ténykedésüknek legitimációt biztosító nyelvi elképzelések és irodalmi folyamatok terén történt elmozdulásokat.

A Kazinczy-kötet megjelenése egyszerre igazolja és módosítja történeti gondolkodásunknak azokat a szegmenseit és kitételeit, amelyek az egyes írók/

alkotók (pl. Bessenyei) felléptéhez kapcsolt korszakváltás-magyarázatokkal ellentétben a belső alakulástörténeti mozzanatok kizárólagos irodalomformáló erejéről alkotnak véleményt. A *Tövisek és virágok* kontextusában egyidőben és egyszerre valósult meg mindkét történés. Igaz ugyan, hogy a törést egyetlen mű megjelenése hozta létre, ugyanakkor az is, miszerint megjelenését a nyelvi-irodalmi mozgások sorozata előzte meg: így a vonatkozó kutatások¹ a nyelvkérdés időszerűvé válását sok évtizeddel korábbra, a XVIII. század közepére helyezik. De: 1811 előtt már lezajlottak a Csokonai-opus körüli viták, a Révai–Verseghy-polémia, megjelent a *Tübingai pályairat*, és a *Himfyről* szóló bírálat.

KOLLEKTÍV ÉLMÉNY – INDIVIDUÁLIS SZABADSÁG

A *Tövisek és virágok* vonzatkörében kibontakozott ízléspolitikai változatos motívumrendszere épül és különböző értékrendeknek felel meg, ugyanakkor két, antinómaként működő kulcsfogalom-pár köré épül minden eseménye: a kollektívumélmény és az individuum szabadsága között feszülő ellentét figyelhető meg minden szintjén és kérdésében a vitának.

Érdekes e szempontból megvizsgálni azt, Kazinczy maga mely tájékozódási pontok felől érkezve, milyen élmények birtokában lép fel az ízlés megreformálásának, s az irodalmi paradigmák megváltoztatásának igényével. Ismeretes, hogy a korábban szentimentális irodalmi beszédmódok által megnyilatkozó, e stílusirányzat és világvélemény szellemében megszólaló író a történelem megváltozik, ízlése klasszicista elvek szerint formálódik át; a klasszista stílusművészet követőjévé válik. Tehát mind társadalmi, mind művészi élményei és tájékozottsága kollektív jelentéseknek rendelődik alá. A forradalom, az összeesküvés (esetében a magyar jakobinus mozgalom, illetve a Martinovics-szövetkezés), majd a napóleoni háborúk is „tömegélmények”, miként – s ezt Virág Benedekkel való levelezéséből tudjuk – a haza, s az alakuló nemzet, illetve nemzeti érték fogalma is a szakrális többségi élmény kategóriájába tartozik. Virág hatására az irodalom legfontosabb létezési funkciójának is a Szent Haza szolgálatát, a tulajdonképpeni didaktikus elvet tekinti. (Több válaszelevele azonban sejteti az irodalomszervező és költő hánykódását a szakrális és az intim, a haza szolgálata és az egyéni boldogulás eszményei között.) Ennek megfelelően Kazinczy az irodalom és a művelődés eszközeként értelmezett nyelvet, s a nyelv megújításának szándékát is kollektív tartalmakkal tölti meg: csak egy magas színvonalon művelt nyelv/irodalom léte biztosíthatja a Haza és a nemzet jólétét jelentő műveltséget. Sajátos módon azonban ennek az ideális állapotnak a kimunkálását és megvalósíthatóságának sikerét individuális eszközökkel, az egyéni ízlés és tudatosság nyelvteremtő erejével

¹ Tolcsvai Nagy Gábor 2007. A nyelvi és irodalmi ízlésvita nagy, nyilvános szakasza. Mondolat 1813 = Szegedy-Maszák Mihály – Veres András szerk. A magyar irodalom története. Gondolat Kiadó, Budapest. 40–57., 41.

kapcsolja össze. Vagyis elutasítva a hagyománykövetésben, a kollektív megelőzöttségben rejlő normalehetőségeket, az egyén zsenijét tartja legfontosabb elvnek az újításban: „az író ura a nyelvnek”². Itt azonban ki kell emelni azt is, miszerint – s ezt tarthatjuk tájékozódása legfőbb paradoxonának – Kazinczy nem az alkotói egyéni szabadság képzeleti tartományaira gondol, hanem a tanult készségek és a tudós hozzáállás révén megvalósítható nyelvteremtésre, nyelvi szuverenitásra, annál is inkább, minthogy felfogása értelmében az irodalom elsősorban nyelvi teremtés, legalábbis azon a szinten, amikor – a magyar nyelv még nem standardizálódott állapota miatt – az idegen nyelvű műveltség beemelése indukálja a nyelvi leleményt és újítást. Leveleiben közölt állásfoglalása: „nyelvem nem az élet és az Írás alantabb nemének Nyelve, hanem a Poesis”³, illetve „Nem az úzus, hanem a tökéletes nyelv ideálja az, amihez közelednünk kell”⁴. A vonatkozó szakirodalmi vélekedések szerint a Kazinczy jelölt nyelvértésén („privátnyelv-konceptió”⁵) alapuló irodalmi „fentebb stíl”-eszmény „több, mint stíluskategória: nem az a szerepe, hogy a fenség minőségét megvalósítsa egy – különböző rétegekből álló – esztétikai univerzumon belül, hanem az, hogy megjelenítse a költő lelkében lakozó eszményi szép autonóm, a hétköznapiságtól elválasztott univerzumát; az alantasabb stílusréteg a határt, vagyis éppen ezt az elválasztottságot hivatott még inkább kidomborítani. A köznyelv és a költő nyelv tehát minden lehetséges tekintetben diametris ellentétben áll egymással”⁶. Ugyanakkor a klasszicista műveltség követelménye által látja biztosíthatónak a nyelvi szuverenitásra épülő alkotás esztétikai mértékét. A Csokonai-opusszal szembeni fanyalgása, az alkalmiság okán emelt kifogása, illetve parlagiasság-vádja ilyen értelemben (az általa kevésbé fenségesnek ítélt) népies kollektívától való idegenkedését rejti, hiszen Csokonai személyiségében az egyéni és tudatos teremtőerő egyaránt megvalósulhatott, de versnyelve nem érvényesíti következetesen a hétköznapiságtól elválasztottságnak az irodalmi vezér által követelménynek tartott nyelvi határvonalat. Ugyanez a szemlélet jut kifejezésre bírálatában, amikor a magánélet, tehát az individuális lét tartalmait megjelenítő és kifejező *Himfy*-ben a költői tudatosság hiányát kifogásolja: „Mert a Kisfaludy úr nyelve bőv ugyan, s igen kedves s sok helyeken csudálást is érdemlő: de nem tudós nyelv, nem klasszikus tisztaságú, nem *grammatisch correct*.”⁷

Fontos mozzanat tehát, miszerint a *Tövisek és virágok* létrejötté elméleti tájékozódás (a kanti tételek – a jelenkori kutatások értelmében nem teljes, sőt téves – értelmezése), megelőző elvi/kritikai polémia (Csokonai, Himfy), egyéni

² S. Varga Pál 2005. A nemzeti költészet csarnokai. Balassi Kiadó, Budapest, 355.

³ Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, Oct. 27.d 1820, KazLev., 17:270.

⁴ Engel János Keresztélynek, Széphalom bey Tokaj d. 19. März 1814., KazLev., 11:292.

⁵ S. VARGA 2005.351-52.

⁶ S. VARGA 2005. 347.

⁷ KAZINCZY é. n. Recenzió Himfy szerelmei-ről [1809], internetes forrás.

alkotói dilemmák tisztázási kísérlete (pl. önnön költői tehetségének felmérése), a vállalt irodalmi szerep (a tudós és kritikus imázs), de mindenekelőtt olyan tudatos kánonformálási stratégia eredménye, amely az egyéni nyelvi ízlés újító szerepét emeli ki a követés és mintahűség mesterséges tökélye ellenében, ugyanakkor távol áll az alkotói szabadság más elvű (képzeleti, eredeti, személyes etc.) kiterjesztésétől. A klasszicista minta- és a népies hagyománykövetési (az ortológiai) elvekkel szemben kidolgozott kánon – végül is egy általa személyesen soha le nem tisztázott, az alkotó zseni szabadságára (pontosabban szabadságának mibenlétére) vonatkozó belső dilemma eredménye, s e bizonytalanság elmentmondásait a versek és epigrammák változó – nem mindenkor ugyanazon értékvállalásokat és -mintákat felállító kitételei is tükrözik.

POÉTAI KÁNON(OK)

A recepció megegyező vélekedése szerint a *Tövisek és virágok* a szerző költészetéről alkotott eszményképét és esztétikai nézeteit magában sűrítő epigrammaciklus – poétikája a görögös műveltség letéteménye. De kutatások⁸ támasztják alá azt is, miszerint azok a szépség- és tökéletesség-elvek, amelyek költeményeiben nyernek kifejezést, nemcsak az irodalomra vonatkoznak, de a *pictura* és a *sculptura* irányában kifejlődve közvetítenek intermediális művészeti elveket.

Levelezéséből egyértelműen kiderül, a poétai zsenijében kételkedő Kazinczy biztos értékítéllettel rendelkező kritikusnak tartja magát. Ezt a meggyőződést tükrözi a versciklus műfajorientáltsága, kritikai artikulációja, odaforduló és kinyilatkoztató lírai beszédmódja, amit levelezésének önreflexív rétege támaszt alá. Tudatos tettnek, a kifejezett tartalmat és élményt megelőző választás eredményének értelmezhetjük műfajválasztását, hiszen az epigramma szentenciába (csattanós konklúzióba) kifutó formája a kritikai beszéd (sok esetben: az irónia és a gúny) lehetőségét rejti. A megfelelő esztétikai érzékkel, művelődéstörténeti rálátással rendelkező kritikus beszédpozícióját érzékelteti a gyakran alkalmazott invokatív kezdet, a megszólítás erőteljessége, finomítatlan artikulációja. Mindenekelőtt azonban a választott mottók, legfőképp a Goethe-idézet (Kálnokytól származó fordításban: „mit a szellem és tudás alkot, nem kap a csürhe azon”) jelzi ezt az orientáltságot; kifejezetten konkrét megfogalmazását viszont az *Epigrammai morál* jelenti: hozzá a „lélektelen Író”-t „nem köti semmi kötél”⁹, azaz költő tevékenysége, melyet ellenében fejt ki, értékében magasan felette áll.

⁸ Csatkai Endre 1983. *Kazinczy és a képzőművészetek*, Budapest, vagy Bartkó Péter Szilveszter 2006. *Kép és szöveg Kazinczy poétikájában*. Mediális olvasat. Szkholion 2. Debrecen. www.szkholion.unideb.hu/skhmap/bonc/bart.kep.kaz.pdf.

⁹ A dolgozatban szereplő versidézetek *Kazinczy Ferenc Összes költeményei*. Szerk. Bíró Ferenc. Sajtó alá rendezte Gergye László. Balassi Kiadó, Budapest, 1998 kiadásból származnak.

„Berki szokottat imád” – hangzik *Szokott és szokatlan* című epigrammájának, a versforma sűrített versnyelvi artikulációjának megfelelő tézise, amit egy – a megnevezetnél/megszólítottnál biztosabb és határozottabb költői/kritikai pozíciót mutató – ellentétes állítás (antitézis) követ: „Nekem az keccses a mi szokatlan.” A szintézis ennek a felülnézetnek a magyarázatát, eredetét fejt ki: értékítéletének biztonságát műveltségének természete (a „...kényesbb vagy makacsult ízlet”) garantálja. Az összegezés a megnevezett esztétikai nézeteinek hatályon kívülre helyezése és a helyette követett poétikai irány és kritikus látás – jövőbe vetített legitimációjának – kinyilatkoztatása: „az újert / Hamvamat a Maradék áldani fogja, tudom”. A sorvégi „tudom”, nemcsak a közlés nyomatékosításának funkcióját tölti be, de az ítézi pozíció biztonságát jelöli és nyilvánítja ki. A „keccses”, „kényesbb” jelzők a műveltség és ízlés finomságát, kiműveltségét, a klasszicista mintáknak való megfeleltethetőségét sugallják, a görögös szépségeszménynek azt a változatát hozzák be a képbe, amelyet Grácia-kultuszként jelöl a szaktudomány. A réginek és az újnak a szembeállítás a személyes kánon általános érvényűvé emelésének egyértelmű szándékát, illetve az új irodalmi paradigmáknak személyéhez köthető – bevezetőnkben taglalt – konstituálódását jelöli.

Kazinczy kritikus/ítézi (esetében inkább pozitív töltetű) fölérendeltségtudata a Himfy-recenzió, majd -epigramma kiváltotta polémiára (a „régiek” – köztük Kisfaludy Sándor megbotránkozására) vonatkozó reflexióiban is kifejezésre jut. Ismeretes, hogy Kazinczy levélben is elküldi bírálatát a szerzőnek, amiből arra következtethetünk, hogy igazából dicséretnek szánta, azaz szándéka szerint – némi iróniával fűszerezve – Kisfaludy érezze magát „kitüntetve” a mester figyelme által, míg a Himfy-epigramma a Kazinczy-kánont fedő „poétai Mennyország”/Parnasszus terébe való belépés feltételét, a tudatosság és mértékletesség elvét közli. Tudvalevő az is, hogy Kazinczy megkomponálta a *Tövisek és virágok* újrakiadását, s a nevezett epigrammában Kisfaludy helyett Csokonai szerepel: vagyis a mérték-elve a fontos, s nem Maga az érintett költői opus, illetve: Kazinczy a messzemenően műveltebb és tehetségesebb Csokonainak sem bocsátja meg a sokszínűségben és sokféleségben rejlő kiegyensúlyozatlanságot. Engelnek írt levelében olvashatjuk erre vonatkozó reflexióját: „Az Írók nagyon vétenek, midőn minden dolgozásaikat, verseiket, felveszik kiadandó Munkájikba; a’ férges darabok a’ szomszédság által sokat ártanak a’ jó daraboknak is, s jobb volna keveset adni, de csak jót, mint sokat, de rosszat is a’ jők között.”¹⁰ Az értékítéletet természetszerűleg követi heves felháborodás, hiszen általa Kazinczy az egyéni ízlést helyezi a kollektív általános elé, s épp a korszak kultuszdarabját kezdi ki vele.

A mérték és tökéletesség, illetve a poétai tehetség különállóságát fejt ki olyan ismert epigrammaiban is, mint az *Írói érdem*, ahol a szuverén nyelvi több-

---

¹⁰ KAZINCZY 1998. Jegyzetek, 336.

let hiányát „üres fecsegés”-nek minősíti, míg a(z) – általunk a bevezető részben értelmezett – „fentebb stíl” eszménye szerint létrehozott alkotás „mesteri mív”. (Külön értelmezés tárgyát képezhetné persze, hogy Kazinczy értésében a „mesteri” mennyiben jelenti a költő alkotói egyediségét, s mennyiben a tökéletes tudás, a minta befoghatósága/egyenítése révén létrehozott művet.) Az *Orthoepia* ugyancsak a felületes műveltséget, s a nyelvérzék („vájtt fülek”) hiányát gúnyolja.

A nagy titok című, ugyancsak híres, s az *Írói érdem* párverseként értelmezhető kétsoros, amellett, hogy a „jót s jól” általános érvényű esztétikai elvét fogalmazza meg a másik oldal – a „nem értők” – felé tömörség közvetítette iróniával és egyfajta, a tudás biztosította felső perspektívából – igen lebecsülő szentenciába kifutva – az *áldozat*-jelentés kiemelésével helyezi szakrális szintre a költői alkotás tettét. Ugyanezt az *áldozat*-jelentést hozza fel a „könyvgyártó kontárok”-at leckéztető *A lefőbb lecke* című epigramma. A kutatások¹¹ az *áldozás* poétai attitűdjét a Grácia-kultusz Kazinczy-értésével magyarázzák, s a legfontosabb költészeteszménye kifejezéseként többször is átdolgozott, s így a teljes költői opuson végigfutó *Az áldozó* című költeményével hozzák összefüggésbe. „Oh védjétek az ádozót, Szelídek, / s titkos bájotok lehellje mennyei / Ajkatok dala’ zengzetébe!” – hangzik a korábban keletkezett dal proklamációja, míg a jelölt epigramma görög nyelvű kitétele: „Áldozál a Gráciáknak.” Ha a Grácia-kultusz individuális élménye mellett értelmezésünk terébe a Szent Haza-fogalom Kazinczy által kollektívként regisztrált tartalmait is bevonjuk, a szépségeszmény mellett az „áldozat”-nak szakrális jelentése lesz, a Szent oltárán művelt jó és hasznos, a Haza jobbításáért végzett szent munka tartalmával bővül.

Virág Benedekkel folytatott levelezésében beszél arról, hogy mekkora tiszteletet érez a Szent Öreg iránt következetes és áldozatos tevékenysége okán („Hazánknak állapotját forgatod, ’s papírosra öntöd szent érzéseidet, hogy a ’jobb maradék gyúladjon lángodra ’s szeresse azt a’mit Te olly [!] szerettél, – én feleségem karjai között el el loposkodom, ’s elmondogatván imádságotat a’ Te Szentedhez...”). Kazinczy tehát hitt a költészet közízlésformáló és műveltséget átalakító erejében, noha kortársai (leginkább Kis János) az ellenkezőjéről igyekeztek meggyőzni. A költeményeinek kritikai kiadását bevezető tanulmány vonatkozó tétele szerint: „Kazinczy költészetesztétikájának e sajátos propagálásával egy görögös értelemben vett fejlett közízlés kialakítására tett kevésbé sikerült kísérletet.”¹²

A Goethe-idézet, az epigrammákban megszólaló beszélő felső pozíciója, a költészet „szent-áldozat”-ként való értelmezése, esztétikai nézeteit és poétikai elgondolásait közlő hatásos, ugyanakkor művészséggel megformált versbeszéd-

¹¹ KAZINCZY [GERGYE] 1998. Kazinczy költészete, 15–39.

¹² I. m., 30.

de azt bizonyítja, hogy a *Tövisek és virágok* kifejezetten öntudatos kánonalkotási szándék hívta életre, miáltal az 1811-es irodalmi töréspont a létező irodalmi paradigmák előre megtervezett lebontását jelenti: egy szándékosan előidézett paradigmaváltásról van tehát szó. Ezért nem tudunk egyetérteni azokkal a véleményekkel, melyek szerint Kazinczy kánonalakító eljárása nem volt épp sikeres – hiszen ízlésspolémiát váltott ki, amelyet megnyert; hosszú távon pedig meghatározta és megváltoztatta a magyar irodalom fejlődési irányát.

Történeti gondolkodásunk tehát abban az értelemben szorul korrekcióra, miszerint az irodalmi alakulások nem köthetők egyetlen ember fölléptéhez, s főleg nem egyetlen mű megjelenéséhez. Kazinczy és a *Tövisek és virágok* az ellenpélda. Épp ezért jó, hogy van olyan irodalomtörténeti szintézis a magyar irodalomtörténet-írásban, amely ezeket a töréspontokat jelzi, s az irodalmat e törésvonalak mentén képzeli el.

Art Ideals and Understanding of Literature in the Volume Tövisek és virágok (Thorns and Flowers) by Ferenc Kazinczy

Literary criticism marks the publishing of Ferenc Kazinczy's volume *Tövisek és virágok (Thorns and Flowers)* (1811) as an epoch-changing event both in Kazinczy's own literary opus and in the history of the development of Hungarian literature.

The aim of this study is to reveal and interpret those momentums in Kazinczy's activities – related to poetry and organizing and interpreting literature – which led to a shift in the existing arts and literary paradigms, and to creating and writing ideals anew.

The especially important and interesting feature of *Tövisek és virágok* is the way the lyric self – finding itself in the role of an objective interpreter – creates a scale of aesthetic values: the canonizing erudite authority speaks through the forms of poetry; it creates new canons and breaks down official, existing ones (e.g. Himfy-interpretation), and does all this in the language of lyric poetry.

Keywords: an act of paradigm shift, collectivism and individualism, victim, the Graces' cult, Holy Motherland, scale, canons

* Előadás formájában elhangzott a Kazinczy Ferenc és kora című, 2009. X. 15-17-ig Debrecenben az MTA és a DTE által megrendezett tudományos konferencián